

آفرینندگان فرهنگ و تمدن اسلام و بوم ایران / ۱۱

سید اسماعیل جرجانی

دکتر علی اکبر ولایتی

شرکت سهامی کتابهای جیبی
وابسته به مؤسسه انتشارات امیرکبیر
تهران، ۱۳۹۰

تهران، خیابان جمهوری اسلامی، میدان استقلال،

صندوق پستی ۴۱۹۱ - ۱۱۳۶۵

شرکت سهامی کتابهای جیبی

وابسته به مؤسسه انتشارات امیرکبیر

www.amirkabir.net

عنوان کتاب: سید اسماعیل جرجانی

نویسنده: دکتر علی اکبر ولایتی

ناظر: سجاد محمدی

ویراستار: مهناز مقدسی

طراح جلد: شیدا اسماعیلی

نوبت چاپ: اول (۱۳۹۰)

حروف متن: کریم ۱۴ روی ۱۸

چاپ: صحافی و لیسوگرافی: چاپخانه سپهر، تهران

خیابان اینستا (بهارستان)، شماره ۱۰۰

شمارگان: ۳۰۰۰

کاغذ تحریر سفید ۷۰ گرمی

بها: ۱۱۰۰۰ ریال

همه حقوق محفوظ، هر گونه نسخه برداری اعم از زیراکس و باز نویسی، ذخیره کامپیوتری، آنتیاس کلی یا جزئی (به جز آنتیاس جزئی در نقد و بررسی، و آنتیاس در گنجینه در مستند نویسی و مانند آنها) بدون مجوز کتبی از ناشر ممنوع و از طریق مراجع قانونی قابل پیگیری است.

سرشناسه: ولایتی، علی اکبر. ۱۳۳۳.

عنوان و نام پدیدآور: سید اسماعیل جرجانی / علی اکبر ولایتی.

مشخصات نشر: تهران: امیرکبیر، کتابهای جیبی، ۱۳۹۰.

مشخصات ظاهری: ۱۰۹ ص.

فروست: آفرینندگان فرهنگ و تمدن اسلام و بوم ایران: ۱۱.

شابک: 978-964-303-316-3

وضعیت فهرست نویسی: فیا.

یادداشت: نمایه.

یادداشت: کتابنامه: ص. ۹۷-۱۰۲.

موضوع: جرجانی، اسماعیل بن حسن. ۳۲۱-۴۳۴ ق. - نقد تفسیر.

موضوع: پزشکان ایرانی.

ردمبندی کنگره: ۱۳۹۰ و ۸ و ۲ ج ۱۳۲ R

ردمبندی دیویی: ۶۱۰/۹۲

شماره کتابشناسی ملی: ۲۲۷۸۴۶۹

دربارهٔ مجموعه

قرن‌ها پیش از آنکه اروپا و ممالک اروپایی کشور شوند، مسلمانان امت واحده و ایرانیان ملتی منسجم بودند. حکیم بزرگ ما، ابوالقاسم فردوسی، عمر خویش را بر سر عزت ایران گذاشت و دیگر حکیم سترگ، نظامی گنجوی، فرمود: «همه عالم تن است و ایران دل».

امت اسلامی مدت هزار سال مهد علم و تمدن و فرهنگ جهان، و ایران پرچمدار این نهضت بزرگ اسلامی بود. تعداد بزرگان علم و ادب و فرهنگ و مدنیت خراسان و خوارزم و فرارود و بین‌النهرین و فارس و عراقین و آذربایجان و قفقاز و مصر و مغرب اقصا و اندلس پس از اسلام، صدها

برابر فرهیختگان یونان و روم و اسکندریه و رها و نصیبین قبل از اسلام، و ابداعات و تولیدات علمی و فرهنگی آن‌ها غیر قابل قیاس با یکدیگر بود.

در دو سه قرن اخیر، هجوم فرهنگی، نظامی، سیاسی و اقتصادی استعمار موجب رخوت و عقب‌افتادگی جوامع مسلمان شد، ولی بیداری اسلامی قرن گذشته و معاصر، و خیزش اسلامی چند دهه اخیر موجب حرکت مملمانان گردید.

تلاش‌های نخستین در جهت رهایی از سلطه نظامی و سیاسی و کسب آزادی و استقلال بود و اکنون زمان بیداری فرهنگی و احیای اعتماد به نفس اسلامی و ایرانی فرارسیده است.

برای تحقق چنین حرکتی، از جمله اقدامات اساسی، معرفی و بازشناساندن بزرگان تاریخ تمدن اسلام و ایران، و بازتعریف ارزش‌های اعتقادی اسلامی و هویت ملی است. در این جهت مؤسسه انتشارات امیرکبیر پیشقدم شد و نخستین بار جناب حجت الاسلام دکتر سید مهدی خاموشی به این کمترین پیشنهاد تألیف یکصد و ده جلد تک‌نگاری در معرفی بزرگان تاریخ علم و فرهنگ اسلام و ایران را نمود که امید است به یاری خداوند تعالی و به برکت عدد نمادین ۱۱۰، که نشان از نام مبارک مولی الموالی حضرت امیر المؤمنین علی - علیه السلام - دارد، این مهم به انجام برسد.

خدای را سپاس گزارم که در این طریق از یاری بسیار
ارزشمند و حیاتی همراهانی چون دکتر محمدرضا شمس
ارده‌کانی، فرید قاسملو، دکتر محمود مصدق، مصطفی ناظم‌نیا،
هومن عباسپور (سروراستار مجموعه) برخوردارم و افراد
پرانگیزه‌ای چون آقای احمد نثاری رئیس محترم، و دیگر
همکاران ایشان در مؤسسهٔ انتشارات امیرکبیر که با اخلاص و
شوق ما را همراهی می‌کنند.

دکتر علی‌اکبر ولایتی

فهرست

مقدمه	۱۳
فصل اول: اوضاع سیاسی و فرهنگی عصر جرجانی	۱۷
فصل دوم: علم طب در قرون چهارم تا ششم هجری	۲۱
فصل سوم: سرزمین گرگان در قرون پنجم و ششم هجری	۲۵
فصل چهارم: زادگاه و تبار و زندگانی جرجانی	۲۷
تحصیلات، سفرها، استادان	۳۹
مذهب جرجانی	۳۷
وفات و مزار	۳۹
شخصیت علمی و اخلاقی	۳۹
جرجانی و اخلاق پزشکی	۴۰

- فصل پنجم: تألیفات ۴۳
- الف. آثار پزشکی ۴۳
۱. ذخیره خوارزمشاهی ۴۳
 ۲. خفی علانی، یا خفّ علانی، یا الخفیة العلانیة ۵۲
 ۳. الاغراض الطبیّة و المباحث العلانیة ۵۷
 ۴. یادگار ۶۱
 ۵. زبدة الطب (زبدة فی الطب) ۶۳
 ۶. کتاب فی حفظ الصحة ۶۵
 ۷. کتاب در علم تشریح ۶۵
 ۸. التذکرة الاشرافیة فی الصناعة الطبیة ۶۶
 ۹. الطب الملوکی ۶۶
 ۱۰. کتاب تدبیر الیوم و لیلہ ۶۷
 ۱۱. ترجمة قانون ابن سینا ۶۸
 ۱۲. الذخیره الخوارزمشاهی یا کتاب الذخیره الخوازمشاهی باللفظ العربیة ۶۹
- ب. آثار غیر پزشکی ۷۰
۱. کتاب المنبه یا الرسالة المنبه ۷۰
 ۲. کتاب فی الرد علی الفلاسفه ۷۲
 ۳. کتاب فی التحلیل ۷۲
 ۴. کتاب فی التیاس ۷۲
 ۵. کتاب وصیت نامه ۷۳
- فصل ششم: جایگاه جرجانی ۷۵
- (۱) جایگاه جرجانی در پزشکی ۷۶
 - (۲) جایگاه جرجانی در زبان و ادب فارسی ۷۹

۸۵	نمونه‌هایی از نشر جرجانی
۹۰	نوآوری‌های پزشکی جرجانی
	اهمیت جرجانی در خارج از ایران و تأثیر او
۹۳	در آثار پس از خود
۹۷	منابع و مآخذ
۱۰۳	نمایه

مقدمه

در میان پزشکان ایرانی، اسماعیل بن حسین بن احمد جرجانی، معروف به سید اسماعیل جرجانی، نقشی بسیار مهم در پزشکی دوره اسلامی دارد. جرجانی در گرگان به دنیا آمد، به خوارزم سفر کرد و بخش مهمی از زندگی خود را میان طبابت (پزشکی عملی) و درک محضر بزرگان دین و عرفان تقسیم کرد و سرانجام در سال ۵۳۱ ق در مرو درگذشت.

این عالم بزرگ شیعی منشأ به وجود آمدن مکتب مهمی در پزشکی در ایران شد. این مکتب همانا، نگارش آثار پزشکی به زبان فارسی است که تا پیش از جرجانی چندان رونقی

نداشد. اما آثار جرجانی سنگ بنای مستحکمی شد برای نوشتن آثار پزشکی به زبان فارسی. در میان آثار جرجانی، به ویژه ذخیره خوارزمشاهی از اهمیت بسیاری برخوردار است. این کتاب دایرةالمعارفی است از بخش های گوناگون پزشکی اسلامی، شامل بیماری شناسی، علاج بیماری ها، داروشناسی، گیاه داروشناسی و بحث های پایه ای برای رفع بیماری ها. ذخیره خوارزمشاهی که در یازده کتاب (شامل نه کتاب اصلی و دو کتاب ضمیمه) تهیه شده، از همان موقع نگارش در هیئت اثری بزرگ و پرحجم شناخته می شد. بنابراین، جرجانی به دستور و خواست اتسر، پادشاه خوارزمشاهی، از ذخیره خلاصه ای تهیه کرد که پادشاه بتواند آن را در چکمه هایش جای دهد، از این رو، آن کتاب به خفی علائی مشهور شد. جرجانی هم چنین به دستور وی، الاغراض الطیبه، خلاصه دیگری از ذخیره را نیز تهیه کرد. او هم چنین ویرایش عربی ذخیره را پس از به پایان رساندن متن فارسی آن تهیه کرد. ذخیره تنها کتاب پزشکی به زبان فارسی است که به عبری ترجمه شده است. جرجانی در طیف وسیعی از علوم اسلامی، شامل فلسفه، منطق و پزشکی و به زبان های فارسی و عربی آثاری تألیف کرده است، چنان که می توان او را

در زمره پرکارترین پزشکان ایرانی به شمار آورد. ذخیره از نظر جامعیت و غنای علمی تنها با قانون ابن سینا قابل مقایسه است. این کتاب به ویژه مورد عنایت محققان معاصر تاریخ پزشکی در ایران قرار گرفته و تاکنون بخش‌هایی از آن چهار بار در ایران به چاپ رسیده است. بسیاری از موضوعات آن نیز به عنوان منبع و موضوع پایان‌نامه‌های متعددی مورد بررسی قرار گرفته است.

www.ketab.ir